

**ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΛΗΔΑΣ ΚΟΥΡΣΟΥΜΠΑ
ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΕ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ
ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ**

Λευκωσία, Ιούλιος 2017

Γωνία Απελλή και Παύλου Νιρβάνα, 5^{ος} Όροφος, 1496 Λευκωσία

Τηλ. +357 22873200, Φαξ +35722872365

Ιστοσελίδα : www.childcom.org.cy , Ηλ. Διεύθυνση: childcom@ccr.gov.cy

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή	3
B. Αναγκαιότητα παροχής της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης	4
Γ. Η νομική υποχρέωση του κράτους για παροχή της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο εκπαιδευτικό σύστημα και το δικαίωμα των γονέων για εκπαίδευση των παιδιών τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις.....	9
Δ. Η πολιτική του ΥΠΠ και η συμβατότητα των προγραμμάτων ΠΣΔ με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Δημοκρατίας.....	24
Ε. Συμπεράσματα	25
ΣΤ. Συστάσεις	27
Η. Κατακλείδα	28

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ ΣΤΗ ΘΕΣΗ

Επίτροπος	Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού
ΟΕΣ	Ομάδα Εφήβων Συμβούλων της Επιτρόπου Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού
Επιτροπή	Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού
ΠΣΔ	Περιεκτική Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
1 στα 5	Εκστρατεία στην Κύπρο του Συμβουλίου της Ευρώπης «Ένα στα πέντε» κατά της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών
Σύμβαση	Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού
Υπουργός	Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού
ΥΠΠ	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού

A. Εισαγωγή

1. Η παρούσα Θέση συντάχθηκε στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων που μου παρέχονται από τους περί Επιτρόπου Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού Νόμους του 2007 και 2014 [N.74(I)/2007 και N.44(I)/2014] και, ιδιαίτερα, τα άρθρα 4 (1) (γ), (δ) και (ε) και (2) (β), (δ) και (ι) και αποτελεί επιπρόσθετο και συμπληρωματικό κείμενο προηγούμενης Τοποθέτησής¹ μου αναφορικά με το θέμα.
2. Η Θέση ετοιμάστηκε με αφορμή την κοινοποίηση σε εμένα επιστολής του Υπουργού Παιδείας και Πολιτισμού προς το Γενικό Εισαγγελέα της Δημοκρατίας ημερομηνίας 10/5/2017, με την οποία ζητείται ως «κατεπείγον» γνωμάτευση αναφορικά με το περιεχόμενο επιστολής και γνωματεύσεων που έλαβε ο ΥΠΠ από ομάδα γονιών σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία, η οποία ομάδα αντιτίθεται ουσιαστικά στην εισαγωγή της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο σχολείο ή/και θεωρεί ότι οι γονείς θα πρέπει να έχουν δικαίωμα εξαίρεσης των παιδιών τους από την αγωγή αυτή, σε περίπτωση που κρίνουν ότι η εν λόγω αγωγή αντιτίθεται στις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές τους αντιλήψεις.
3. Στη Θέση αυτή αναλύω την **αναγκαιότητα** της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο εκπαιδευτικό σύστημα της Κύπρου, τη **νομική υποχρέωση** του κράτους να παρέχει τέτοια διαπαιδαγώγηση στα παιδιά στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος όπως αυτή απορρέει από τις διεθνείς υποχρεώσεις της Δημοκρατίας από τη μια, και του δικαιώματος των γονέων όπως τα παιδιά τους εκπαιδεύονται σύμφωνα με τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές τους αντιλήψεις από την άλλη, και, τέλος, την εξαγγελθείσα πολιτική του ΥΠΠ για τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και τη **συμβατότητά** της με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Δημοκρατίας και, ειδικότερα, με τη Σύμβαση αλλά και την καταλληλότητα των προγραμμάτων ως προς την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.
4. Τονίζεται ότι, στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης κεντρικό ρόλο έχει η αρχή της Διασφάλισης του Συμφέροντος του Παιδιού, η οποία επιβάλλει όπως κατά τη λήψη

---

¹ Τοποθέτηση της Επιτρόπου Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού Λήδας Κουρσουμπά αναφορικά με το μάθημα Σεξουαλικής Αγωγής, 30 Δεκεμβρίου 2014, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα www.childcom.org.cy στο σύνδεσμο «Επίσημες θέσεις / Εκθέσεις / Πορίσματα της Επιτρόπου»

ή εφαρμογή οποιωνδήποτε αποφάσεων, μέτρων, πολιτικών σε σχέση με οποιοδήποτε θέμα αφορά στα παιδιά, είτε άμεσα είτε έμμεσα, λαμβάνεται υπόψη πρωταρχικά το συμφέρον του παιδιού τόσο κατ' ουσίαν όσο και από διαδικαστικής άποψης. Η αρχή της Διασφάλισης του Συμφέροντος του Παιδιού, επιβάλλει περαιτέρω όπως κατά την αξιολόγηση του εν λόγω συμφέροντος, θα πρέπει να συνυπολογίζονται, μεταξύ άλλων, οι απόψεις των ίδιων των παιδιών που εμπλέκονται, υλοποιώντας έτσι και μια άλλη βασική αρχή της Σύμβασης, αυτήν του δικαιώματος του παιδιού να ακούγεται και να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που το αφορούν και το επηρεάζουν, είτε άμεσα είτε έμμεσα.

5. Υπό το φως των πιο πάνω αρχών, θεωρώ, επομένως, ιδιαίτερα σημαντικό να παραθέσω σε αυτή τη Θέση, τις απόψεις των ίδιων των παιδιών αναφορικά με την **αναγκαιότητα** της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, όπως αυτές καταγράφηκαν μέσα από σχετικές διαβουλεύσεις που είχα με την ΟΕΣ και άλλες ομάδες παιδιών στο πλαίσιο των επισκέψεών μου στα σχολεία και άλλων συναντήσεών μου με παιδιά, μέσα από διαβούλευση που είχε η ΟΕΣ με τον Υπουργό και μέσα από συνοπτικές αναφορές σε σχετικές έρευνες και αναλύσεις που αφορούν την κυπριακή πραγματικότητα.
6. Η Θέση μου ολοκληρώνεται με την καταγραφή Συμπερασμάτων και την παράθεση Συστάσεων.

B. Αναγκαιότητα παροχής της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης

7. Σύμφωνα με την UNESCO² η αποτελεσματική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση παρέχει στα νεαρά άτομα πληροφορίες οι οποίες είναι κατάλληλες για την ηλικία τους, σχετικές με την κουλτούρα τους και επιστημονικά τεκμηριωμένες. Παρέχει, επίσης, δομημένες ευκαιρίες, αφενός, για να εξερευνήσουν τις στάσεις και τις αξίες τους και, αφετέρου, για να εφαρμόσουν τη λήψη αποφάσεων και άλλες δεξιότητες ζωής ώστε να παίρνουν ενημερωμένες αποφάσεις για τη σεξουαλική τους ζωή.

---

² UNESCO (2009). International Technical Guidance on Sexuality Education, an evidence – informed approach for schools, teachers and health educators. Paris, France.

8. Στη διεθνή βιβλιογραφία, η υλοποίηση αποτελεσματικών προγραμμάτων ΠΣΔ ενισχύει τις ατομικές αξίες και τις κοινωνικές νόρμες που είναι κατάλληλες για την ηλικία και την ωριμότητα των παιδιών και παρέχει ευκαιρίες επικοινωνίας, επίλυσης συγκρούσεων και ανάπτυξης της αυτοπεποίθησης³. Η προσέγγιση που ακολουθεί η ΠΣΔ αποσκοπεί στην ανάπτυξη των απαραίτητων δεξιοτήτων, γνώσεων, στάσεων και αξιών στα παιδιά για λήψη **υπεύθυνων και ενημερωμένων** αποφάσεων όσον αφορά τη σεξουαλικότητά τους σε σωματικό, συναισθηματικό, ατομικό, διαπροσωπικό και κοινωνικό επίπεδο⁴. Ειδικότερα, η ΠΣΔ στοχεύει στην προετοιμασία του παιδιού για μια **υπεύθυνη ζωή** καθότι, υποστηρίζει και προωθεί άμεσα την ανάπτυξη προσωπικού αξιακού συστήματος στο παιδί στη βάση του οποίου, θα εκδηλώνει αντίστοιχες συμπεριφορές⁵.
9. Η ΠΣΔ προσεγγίζει την έννοια της **υγείας** στη βάση μιας διευρυμένης αντίληψης η οποία περιλαμβάνει τη βιολογική, ψυχολογική και κοινωνική πτυχή της σεξουαλικότητας⁶ ως παράγοντες που επηρεάζουν την ευεξία του ατόμου. Η διευρυμένη αντίληψη της σεξουαλικότητας δημιουργεί το πλαίσιο ώστε τα παιδιά, αφενός, να αποτιμήσουν την κοινωνία ως καθοριστικό παράγοντα ο οποίος επηρεάζει την άσκηση δικαιωμάτων ιδιαίτερα, σε ευάλωτες ομάδες, και, αφετέρου, να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες που προωθούν την ενεργό πολιτικότητα.
10. Η ΠΣΔ αποσκοπεί στην ολόπλευρη ψυχοσυναισθηματική και κοινωνική **ανάπτυξη** του παιδιού ώστε να είναι σε θέση να κατανοεί και να διαχειρίζεται σωστά, αφενός, τις αλλαγές που επισυμβαίνουν στο σώμα και τη συμπεριφορά του ως αποτέλεσμα της ωρίμανσής του και, αφετέρου, τις ανθρώπινες σχέσεις στο κοινωνικό του περιβάλλον. Παράλληλα, η ΠΣΔ δημιουργεί ένα ασφαλές πλαίσιο **ενεργούς**

---

³ Kirby, D. (1995). Sex and HIV/AIDS education in schools. *BMJ*, 311, 403.

⁴ International Planned Parenthood Federation, European Network (IPPF, EN; 2006). *Sexuality Education in Europe – A Reference Guide to Policies and Practices*.

⁵ Kirby, D., Laris, B. A., Roller, L. (2005). *Impact of Sex and HIV Education Programs on Sexual Behaviors of Youth in Developing and Developed Countries*.

⁶ Goldman, J.D.G. (2006). Developing higher level thinking in sexuality education for young people. *Educational Practice and Theory* 28, (2) 83–95.

συμμετοχής⁷ σε κάθε παιδί, αφού εφαρμόζει διαφοροποιημένες και εξατομικευμένες τεχνικές διδασκαλίας/μάθησης και υλοποιείται στη βάση των εξελισσόμενων ικανοτήτων και, κυρίως, των πραγματικών προσωπικών και καθημερινών αναγκών των παιδιών. Παρέχει με αυτό τον τρόπο πολλαπλές ευκαιρίες στα παιδιά να ενημερωθούν και να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους για θέματα που, έτσι ή αλλιώς, βιώνουν, καθημερινά και για τα οποία, πολύ πιθανόν, η παραπληροφόρηση ή/και η έλλειψη πληροφόρησης να τους δημιουργεί συνθήκες και παραστάσεις αρνητικές και επικίνδυνες.

11. Τα προγράμματα ΠΣΔ στοχεύουν στην **προστασία** του παιδιού αναγνωρίζοντας ότι, η προστασία του παιδιού δεν εξαντλείται στη φυσική προστασία αλλά επεκτείνεται στην παροχή γνώσεων και δεξιοτήτων ζωής με τις οποίες το παιδί, στο μέτρο του δυνατού, μπορεί να προλάβει ή/και να διαχειριστεί επικίνδυνες καταστάσεις για την υγεία και την ασφάλειά του. Στο πλαίσιο της ΠΣΔ η γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας και η συμφιλίωση του παιδιού με τον ίδιο τον συναισθηματικό του κόσμο αποτελούν εφόδια για αντιμετώπιση εξωτερικών κινδύνων εκμετάλλευσης και κακοποίησης αλλά και εσωτερικών που αφορούν στη συναισθηματική σύγχυση, ανασφάλεια και μειωμένη αυτοπεποίθηση. Επιπλέον, τα προγράμματα ΠΣΔ υλοποιούνται στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού και της αποδοχής της πολιτισμικής ή άλλης ετερότητας⁸ καλλιεργώντας με αυτό τον τρόπο θετικά πρότυπα κατά των **διακρίσεων**.

12. Κατά συνέπεια, η ΠΣΔ είναι απολύτως αναγκαία για την υγιή ανάπτυξη των παιδιών από κάθε άποψη, όπως εξάλλου τονίζουν και τα ίδια τα παιδιά. Μέσα από σχετικές διαβουλεύσεις που είχα με την ΟΕΣ, ομάδες παιδιών κατά τις επισκέψεις μου στα σχολεία και ομάδες παιδιών που συμμετείχαν σε εκπαιδευτικά εργαστήρια που διοργάνωσα στο πλαίσιο της εκστρατείας 1 στα 5 την περίοδο 2012 – 2015, κατέγραψα επανειλημμένως την αγωνία και τον προβληματισμό των ίδιων των

---

⁷ Illes, J. (2011). Young sexual citizens: reimagining sex education as an essential form of civic engagement. *Sex Education*, 1-13.

⁸ Munoz, V. (2010, July 23). *Report of the United Nations Special Rapporteur on the right to education*. Retrieved August 18, 2014, from United Nations Special Rapporteur: http://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/UNSR_Sexual_Education_2010.pdf

παιδιών όσον αφορά την ανάγκη για σφαιρική ενημέρωση και ενδυνάμωση τους στο ευρύτερο πλαίσιο της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Συνοπτικά, τα παιδιά κατέθεσαν την ανάγκη για προσέγγιση των θεμάτων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης με ολοκληρωμένο τρόπο ο οποίος να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες τους και επέκτασής τους σε όλες τις τάξεις της Μέσης Εκπαίδευσης. Δήλωσαν ότι, προτιμούν τα θέματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης να διδάσκονται με βιωματικό τρόπο, σε περιβάλλον ασφάλειας και εμπιστευτικότητας στο οποίο να μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα και να έχουν αρκετές ευκαιρίες να καταθέτουν και να συζητήσουν τις απόψεις τους.

13. Υπογράμμισαν ότι, ο ρόλος του σχολείου καθίσταται ακόμα πιο σημαντικός αν συνυπολογιστεί ότι, στο οικογενειακό πλαίσιο δεν γίνεται ουσιαστική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, τα παιδιά είναι εκτεθειμένα καθημερινά και δέχονται ανεξέλεγκτες επιδράσεις από το κοινωνικό πλαίσιο ενώ ταυτόχρονα, η κλειστή κοινωνία της Κύπρου δημιουργεί στα παιδιά φοβίες και ενδοιασμούς να συζητούν τα συγκεκριμένα θέματα στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Τα παιδιά εξέφρασαν την ικανοποίησή τους όσον αφορά την πρόνοια της σχετικής νομοθεσίας⁹ η οποία προβλέπει ότι το ΥΠΠ και η Επίτροπος θα πρέπει να οργανώνουν εκστρατείες ενημέρωσης ενώ, ανάμεσα στις πιο αποτελεσματικές μεθόδους πληροφόρησης, θεωρούν τα βιωματικά εργαστήρια στο σχολικό περιβάλλον.
14. Σε διαβούλευση¹⁰ που είχε η ΟΕΣ με τον Υπουργό στις 3/4/2015, τα μέλη της ΟΕΣ επεσήμαναν τη σοβαρότητα και την πολυπλοκότητα των θεμάτων που τα απασχολούν και αφορούν τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και, ταυτόχρονα, τις ελλείψεις στην ενημέρωσή τους, τις οποίες συνειδητοποιούν καθημερινά και οι οποίες επενεργούν αρνητικά στην κοινωνικοποίηση και την προστασία τους και τα

---

⁹ Περί της Πρόληψης και της Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας Νόμο του 2014 [91(I)/2014].

¹⁰ Δεύτερος Κύκλος Διαβούλευσης της Ομάδας Εφήβων Συμβούλων της Επιτροπής με τον Υπουργό Παιδείας και Πολιτισμού με θέμα τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση 3/4/2015, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Επιτροπής www.childcom.org.cy στο σύνδεσμο Ομάδα Εφήβων Συμβούλων / Διαβουλεύσεις.

αφήνει εκτεθειμένα σε κινδύνους συμπεριλαμβανομένων και αυτών της σεξουαλικής κακοποίησης και σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Επεσήμαναν στον Υπουργό ότι, η σημασία και η αναγκαιότητα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης καταδεικνύεται μέσα από την καθημερινότητα των παιδιών και υποστήριξαν ότι, ένα μεγάλο ποσοστό των σκέψεων και ιδεών που απασχολούν καθημερινά τα παιδιά της ηλικίας τους, αφορά στα θέματα που σχετίζονται με τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Ανέφεραν, επίσης, ότι, τα παιδιά καταφεύγουν σε πηγές οι οποίες προωθούν λανθασμένα και επικίνδυνα πρότυπα, ενώ συμπεριφορές που θα έπρεπε να θεωρούνται φυσιολογικές, χαρακτηρίζονται ως κοινωνικά μη αποδεκτές, λόγω των λανθασμένων αντιλήψεων που επικρατούν.

15. Σύμφωνα με τις αναφορές της ΟΕΣ κατά τη διαβούλευση με τον Υπουργό, η προώθηση της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης θα πρέπει να επιδιωχθεί μέσα από μια σειρά μέτρων όπως, η εξειδίκευση εκπαιδευτικών και, ταυτόχρονα, η εκπαίδευση όλων των εκπαιδευτικών σχετικά με θέματα εφηβείας και σεξουαλικότητας καθώς, επίσης, η χρήση βιωματικών και φιλικών προς τα παιδιά μεθόδων για αποτελεσματικότερη εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Αναφέρθηκαν, τέλος, στην αναγκαιότητα οικοδόμησης σχέσεων συνεργασίας οικογένειας – σχολείου και στην ενημέρωση των γονιών, στη σωστή εφαρμογή των αναλυτικών προγραμμάτων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης καθώς, επίσης, στην αναθεώρησή τους στη βάση διαβούλευσης με τα παιδιά.
16. Ενισχυτικά των απόψεων των παιδιών σχετικά με την καθημερινή έκθεσή τους σε κινδύνους, παραπέμπω σε έρευνα¹¹ του Πανεπιστημίου Κύπρου η οποία διεξήχθη στο πλαίσιο της εκστρατείας 1 στα 5 η οποία κατέδειξε ότι το ποσοστό των παιδιών που θα είναι θύματα σεξουαλικής κακοποίησης και σεξουαλικής εκμετάλλευσης κατά την παιδική τους ηλικία πλησιάζει το 1 στα 4 και το οποίο είναι υψηλότερο σε σχέση με το ποσοστό που επικρατεί στην υπόλοιπη Ευρώπη. Όσον αφορά την έλλειψη ενημέρωσης και εκπαίδευσης των παιδιών παραπέμπω σε

---

¹¹ Diakidou, A., & Fantis, K., Karagianni E. (2014) Strengthening national policies to stop violence against children: a Council of Europe project involving pilot initiatives in Cyprus. University of Cyprus.

ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης στην Κύπρο η οποία διεξήχθη στο πλαίσιο του προγράμματος “I'M SET”¹² στο οποίο συμμετείχα ως εταίρος και καταδεικνύει μια ιδιαίτερα ανησυχητική κατάσταση σε θέματα που αφορούν τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία των νέων. Από την ανάλυση διαφαίνεται επίσης, ότι, δυστυχώς τα επιστημονικά δεδομένα στην Κύπρο είναι περιορισμένα και, ενδεχομένως, η κατάσταση να είναι δυσμενέστερη και οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν ιδιαίτερα, για τους νέους από την έλλειψη ενημέρωσης και εκπαίδευσης αυξημένοι.

Γ. Η νομική υποχρέωση του κράτους για παροχή της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, το δικαίωμα των παιδιών σε σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο εκπαιδευτικό σύστημα και το δικαίωμα των γονέων για εκπαίδευση των παιδιών τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις

17. Η Σύμβαση κατοχυρώνει σε κάθε παιδί, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα δικαιώματα-
- i. το δικαίωμα για ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (Άρθρο 14). Το κράτος σέβεται, επίσης, το δικαίωμα και το καθήκον των γονέων να καθοδηγούν το παιδί στην άσκηση του παραπάνω δικαιώματος κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του.
  - ii. το δικαίωμα στην ενημέρωση, ιδίως σ' αυτήν που αποσκοπεί στην προαγωγή της κοινωνικής, πνευματικής και ηθικής ευημερίας του, καθώς και της σωματικής και πνευματικής υγείας του (Άρθρο 17).
  - iii. το δικαίωμα στην Υγεία (Άρθρο 24(1)).
  - iv. το δικαίωμα σε εκπαίδευση η οποία, μεταξύ άλλων, να αποσκοπεί στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και στην πληρέστερη δυνατή ανάπτυξη των χαρισμάτων του και των σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων του καθώς, επίσης, στην προετοιμασία του για μια υπεύθυνη ζωή σε μια ελεύθερη κοινωνία μέσα σε πνεύμα κατανόησης, ειρήνης, ανοχής, ισότητας των φύλων και φιλίας ανάμεσα σε όλους τους λαούς και τις εθνικιστικές, εθνικές και θρησκευτικές ομάδες και στα πρόσωπα αυτόχθονης καταγωγής (Άρθρα 28 και 29)

---

¹² Implementing Mandatory Sexuality Education for Teens (Situation Analysis) διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Επιτρόπου www.childcom.org.cy στο σύνδεσμο I'M SET.

ν. το δικαίωμα για την προστασία από κάθε μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης και βίας (Άρθρο 34).

18. Τα πιο πάνω δικαιώματα πρέπει να ασκούνται και να γίνονται σεβαστά από το κράτος υπό το φως των γενικών αρχών της Σύμβασης που διέπουν την άσκηση όλων των δικαιωμάτων, ήτοι την αρχή της Διασφάλισης του Συμφέροντος του Παιδιού (Άρθρο 3) και του δικαιώματος του παιδιού να Ακούγεται και να Συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που το επηρεάζουν (Άρθρο 12) .

19. Η Επιτροπή στο Γενικό Σχόλιο 4¹³ ρητά αναφέρει ότι -

*«28. In light of articles 3, 17 and 24 of the Convention, States parties should provide adolescents with access to sexual and reproductive information, including on family planning and contraceptives, the dangers of early pregnancy, the prevention of HIV/AIDS and the prevention and treatment of sexually transmitted diseases (STDs). In addition, **States parties should ensure that they have access to appropriate information, regardless of their marital status and whether their parents or guardians consent.** It is essential to find proper means and methods of providing information that is adequate and sensitive to the particularities and specific rights of adolescent girls and boys. To this end, States parties are encouraged to ensure that adolescents are actively involved in the design and dissemination of information through a variety of channels beyond the school, including youth organizations, religious, community and other groups and the media.»*

20. Στην Κοινή Γενική Σύσταση της Επιτροπής για την Καταπολέμηση των Διακρίσεων εναντίον των Γυναικών και της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού¹⁴ και οι δύο Επιτροπές αναφέρουν –

---

¹³ General Comment No. 4 (2003), Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child

¹⁴ Joint general recommendation No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women/general comment No. 18 of the Committee on the Rights of the Child on harmful practices

«Special attention is therefore needed to ensure that women and adolescents have access to accurate information about sexual and reproductive health and rights and on the impacts of harmful practices, as well as access to adequate and confidential services. Age-appropriate education, which includes science-based information on sexual and reproductive health, contributes to empowering girls and women to make informed decisions and claim their rights. To this end, health-care providers and teachers with adequate knowledge, understanding and skills play a crucial role in conveying the information, preventing harmful practices and identifying and assisting women and girls who are victims of or might be at risk of being subjected to them. [...] The Committees recommend that the States parties to the Conventions: [...] (d) Ensure that schools provide age-appropriate information on sexual and reproductive health and rights, including in relation to gender relations and responsible sexual behaviour, HIV prevention, nutrition and protection from violence and harmful practices;»

21. Στο Γενικό Σχόλιο 15 αναφορικά με το Δικαίωμα του Παιδιού στην Υγεία¹⁵, η Επιτροπή αναφέρει –

«24. Children’s right to health contains a set of freedoms and entitlements. The freedoms, which are of increasing importance in accordance with growing capacity and maturity, include the right to control one’s health and body, including sexual and reproductive freedom to make responsible choices. The entitlements include access to a range of facilities, goods, services and conditions that provide equality of opportunity for every child to enjoy the highest attainable standard of health [...] Article 24, paragraph 2 (e). (‘)To ensure that all segments of society, in particular parents and children, are informed, have access to education and are supported in the use of basic knowledge of children’s health and nutrition, the advantages of breastfeeding, hygiene and environmental sanitation and the prevention of accidents(’)

---

¹⁵ General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24)*

58. *The obligations under this provision include providing health-related information and support in the use of this information. Health-related information should be physically accessible, understandable and appropriate to children's age and educational level.*

59. *Children require information and education on all aspects of health to enable them to make informed choices in relation to their lifestyle and access to health services. Information and life skills education should address a broad range of health issues, including: healthy eating and the promotion of physical activity, sports and recreation; accident and injury prevention; sanitation, hand washing and other personal hygiene practices; and the dangers of alcohol, tobacco and psychoactive substance use. Information and education should encompass appropriate information about children's right to health, the obligations of Governments, and how and where to access health information and services, and should be provided as a core part of the school curriculum, as well as through health services and in other settings for children who are not in school. Materials providing information about health should be designed in collaboration with children and disseminated in a wide range of public settings.*

60. *Sexual and reproductive health education should include self-awareness and knowledge about the body, including anatomical, physiological and emotional aspects, and should be accessible to all children, girls and boys. It should include content related to sexual health and well-being, such as information about body changes and maturation processes, and designed in a manner through which children are able to gain knowledge regarding reproductive health and the prevention of gender-based violence, and adopt responsible sexual behaviour.*

61. *Information about children's health should be provided to all parents individually or in groups, the extended family and other caregivers through different methods, including health clinics, parenting classes, public information leaflets, professional bodies, community organizations and the media.»*

22. Στο Γενικό Σχόλιο Αρ. 3 αναφορικά με τα Δικαιώματα του Παιδιού και το HIV/AIDS¹⁶, η Επιτροπή αναφέρει-

«16. Consistent with the obligations of States parties in relation to the rights to health and information (arts. 24, 13 and 17), **children should have the right to access adequate information related to HIV/AIDS prevention and care, through formal channels (e.g. through educational opportunities and child-targeted media) as well as informal channels (e.g. those targeting street children, institutionalized children or children living in difficult circumstances).** States parties are reminded that children require relevant, appropriate and timely information which recognizes the differences in levels of understanding among them, is tailored appropriately to age level and capacity and enables them to deal positively and responsibly with their sexuality in order to protect themselves from HIV infection. **The Committee wishes to emphasize that effective HIV/AIDS prevention requires States to refrain from censoring, withholding or intentionally misrepresenting health-related information, including sexual education and information, and that, consistent with their obligations to ensure the right to life, survival and development of the child (art. 6), States parties must ensure that children have the ability to acquire the knowledge and skills to protect themselves and others as they begin to express their sexuality.** [...]

18. Education plays a critical role in providing children with relevant and appropriate information on HIV/AIDS, which can contribute to increased awareness and better understanding of this pandemic and prevent negative attitudes towards victims of HIV/AIDS (see also the Committee's General Comment No. 1 on the aims of education). Furthermore, education can and should empower children to protect themselves from the risk of HIV infection.»

23. Αναφορικά δε, ειδικότερα, με παιδιά με αναπηρίες, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες¹⁷ αναγνωρίζει το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες να

---

¹⁶ General Comment No. 3 (2003) HIV/AIDS and the rights of the child.

αποφασίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα για τον αριθμό των παιδιών τους και τον χρόνο που θα τα αποκτήσουν και να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες κατάλληλες για την ηλικία τους, σε εκπαίδευση για αναπαραγωγή και οικογενειακό προγραμματισμό και το δικαίωμά τους να τους παρέχονται από το κράτος τα μέσα που είναι αναγκαία για να τα καταστήσουν ικανά να ασκήσουν τα δικαιώματα αυτά.

24. Περαιτέρω, τόσο η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών ενάντια στη Σεξουαλική Κακοποίηση και Σεξουαλική Εκμετάλλευση (Σύμβαση Λανζαρότε) όσο και η Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Δεκεμβρίου σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου, επιβάλλουν σαφή υποχρέωση στο κράτος για τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων για την εξάλειψη κάθε μορφής σεξουαλικής βίας κατά των παιδιών. Η Σύμβαση Λανζαρότε, περιλαμβάνει δε **ρητή υποχρέωση για ενημέρωση και παροχή πληροφοριών στα παιδιά, στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης**, για τους κινδύνους της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης και για τα μέσα προστασίας που τα ίδια μπορούν να λαμβάνουν, στο γενικότερο πλαίσιο της εκπαίδευσης για τη σεξουαλικότητα (Άρθρο 6).

25. Για σκοπούς ενσωμάτωσης της πιο πάνω αναφερόμενης Οδηγίας και για την αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης Λανζαρότε, η Κύπρος θέσπισε τον περί της Πρόληψης και της Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας Νόμο του 2014 [Ν. 91(I)/2014], ο οποίος μεταξύ άλλων διατάξεων που αφορούν στην προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και κακοποίηση, στο άρθρο 55 ρητά επιβάλλει υποχρέωση στο ΥΠΠ να διασφαλίζει ότι τα παιδιά, κατά την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση ενημερώνονται για τους κινδύνους της σεξουαλικής εκμετάλλευσης και της κακοποίησης, καθώς και για τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να προστατευθούν, προσαρμοσμένα στην εξελικτική δυνατότητά τους. Οι

---

¹⁷ Ο περί της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες και περί Συναφών Θεμάτων (Κυρωτικός) Νόμος του 2011 [Ν. 8(III)/2011].

πληροφορίες αυτές, που παρέχονται σε συνεργασία με τους γονείς, όπου χρειάζεται, θα δίνονται στα πλαίσια μίας γενικότερου περιεχομένου ενημέρωσης για τη σεξουαλικότητα και θα δίδεται ιδιαίτερη προσοχή σε καταστάσεις κινδύνου, ειδικά όπου περιλαμβάνεται η χρήση νέων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών.

26. Πιο πάνω αναφέρθηκαν τα κυριότερα νομοθετικά κείμενα του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του εθνικού δικαίου, που αφορούν απ' ευθείας σε παιδιά, και τα οποία επιβάλλουν την υποχρέωση του κράτους για σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο πλαίσιο της εκπαίδευσης των παιδιών. Η εν λόγω υποχρέωση όμως απορρέει και από άλλες συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων τις οποίες η Κυπριακή Δημοκρατία έχει κυρώσει, όπως, για παράδειγμα, το Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, η Σύμβαση για την Εξάλειψη Κάθε Μορφής Βίας κατά των Γυναικών, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και που, στο πλαίσιο γενικότερων αρχών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως η απαγόρευση των διακρίσεων γενικά και, ειδικότερα, λόγω φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού ή η υποχρέωση του κράτους για διασφάλιση του δικαιώματος σε υψηλού επιπέδου υγείας **επιβάλλουν τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των παιδιών**. Βαίνει πέραν της παρούσας Θέσης η πλήρης ανάλυση όλων των διεθνών κειμένων γι' αυτό και παραπέμπω σε σχετική έκδοση της Παγκόσμια Οργάνωσης Υγείας¹⁸ στην οποία συνοψίζονται τα διεθνή κείμενα από τα οποία απορρέει το δικαίωμα των παιδιών σε σεξουαλική διαπαιδαγώγηση.

27. Έχω, επομένως, τη θέση ότι, κάθε παιδί έχει δικαίωμα σε περιεκτική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και το κράτος έχει **νομική υποχρέωση** να την παρέχει στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων επί του θέματος, οι οποίες είναι απόλυτα σεβαστές, στο βαθμό που αυτές εξυπηρετούν την ανάπτυξη και το σεβασμό ιδίως του δικαιώματος του ίδιου του παιδιού στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 της Σύμβασης και στο βαθμό που

---

¹⁸ World Health Organization (2015). Sexual Health, Human Rights and Law. Available on www.who.int

αυτές δεν συγκρούονται πρωταρχικά με το συμφέρον του παιδιού αλλά και με το δημόσιο συμφέρον το οποίο εξυπηρετείται με την παροχή εκπαίδευσης στα παιδιά που να τα προστατεύει από κάθε μορφής σεξουαλική εκμετάλλευση και να τα προετοιμάζει από κάθε άποψη για την ενήλικη ζωή τους.

28. Όπως αναφέρεται και στο Σχόλιο Αρ. 1 της Επιτροπής αναφορικά με τους Στόχους της Εκπαίδευσης¹⁹ -

«2. [...] **The education to which every child has a right is one designed to provide the child with life skills, to strengthen the child's capacity to enjoy the full range of human rights and to promote a culture which is infused by appropriate human rights values.** The goal is to empower the child by developing his or her skills, learning and other capacities, human dignity, self-esteem and self-confidence. **“Education” in this context goes far beyond formal schooling to embrace the broad range of life experiences and learning processes which enable children, individually and collectively, to develop their personalities, talents and abilities and to live a full and satisfying life within society.** [...]

4. Article 29 (1) states that the States parties agree that education should be directed to a wide range of values. **This agreement overcomes the boundaries of religion, nation and culture built across many parts of the world.** At first sight, some of the diverse values expressed in article 29 (1) might be thought to be in conflict with one another in certain situations. Thus, efforts to promote understanding, tolerance and friendship among all peoples, to which paragraph (1) (d) refers, might not always be automatically compatible with policies designed, in accordance with paragraph (1) (c), to develop respect for the child's own cultural identity, language and values, for the national values of the country in which the child is living, the country from which he or she may originate, and for civilizations different from his or her own. **But in fact, part of the importance of this provision lies precisely in its recognition of the need for a balanced approach to education and one which succeeds in reconciling diverse values through dialogue and respect for difference. Moreover, children are capable of playing**

---

¹⁹ General Comment No. 1 (2001) Article 29 (1): The Aims of Education.

a unique role in bridging many of the differences that have historically separated groups of people from one another».

29. Με άλλα λόγια, το εκπαιδευτικό σύστημα οφείλει να προετοιμάζει τα παιδιά για την ενήλικη ζωή από κάθε άποψη και με βάση τις διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές και αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ειρήνης, της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων στο πλαίσιο μιας ισορροπημένης προσέγγισης που να σέβεται, επίσης, την ταυτότητα του παιδιού και τις πολιτισμικές του αξίες και παράδοση κ.λ.π.
30. Δεν αμφισβητείται το δικαίωμα αλλά και το καθήκον των γονέων να καθοδηγούν το παιδί τους στην άσκηση του δικαιώματός του στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, κατά τρόπο πάντοτε όμως που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του παιδιού σύμφωνα με το άρθρο 14, παράγραφος 2 της Σύμβασης. Το δικαίωμα των γονέων να διασφαλίζουν για τα παιδιά τους εκπαίδευση που να συνάδει με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις προβλέπεται και στο Άρθρο 20 του Συντάγματος, ενώ ταυτόσημες σχεδόν διατάξεις περιλαμβάνονται στο Άρθρο 2 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σε σχέση με το συγκεκριμένο δικαίωμα των γονιών σχετική είναι και η Θέση μου αναφορικά με τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στο Δημόσιο Σχολείο²⁰. Όπως και η ίδια η ομάδα γονέων αποδέχεται, το δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο αλλά υπόκειται στους γενικότερους περιορισμούς που μπορούν να επιδέχονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων είναι η διασφάλιση μεταξύ άλλων, του δημοσίου συμφέροντος, της δημόσιας υγείας αλλά και η διασφάλιση των δικαιωμάτων των άλλων και, πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα περίπτωση τα δικαιώματα του ίδιου του παιδιού.
31. Έχω μελετήσει τις θέσεις της ομάδας γονέων η οποία κατ' επίκληση των πιο πάνω διατάξεων του Συντάγματος, της Σύμβασης και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, αντιτίθεται στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στα

---

²⁰ Θέση Επιτρόπου Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στο Δημόσιο Σχολείο. Νοέμβριος 2012. Η Θέση είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα της Επιτρόπου www.childcom.org.cy στο σύνδεσμο Επίσημες Θέσεις / Εκθέσεις / Πορίσματα της Επιτρόπου.

σχολεία ή/και ζητά τη δυνατότητα εξαίρεσης παιδιών από την εν λόγω διαπαιδαγώγηση εφόσον οι γονείς τους κρίνουν ότι η εν λόγω διαπαιδαγώγηση είναι αντίθετη με τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις.

32. Η εν λόγω ομάδα αναφέρει ότι πολλά παιδιά παρουσίασαν συμπτώματα «σεξουαλικής παρενόχλησης» λόγω της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο σχολείο, διαφωνούν με τον τρόπο που γίνεται η εν λόγω διαπαιδαγώγηση η οποία θεωρούν ότι ωθεί τα παιδιά σε παράνομη σεξουαλική δραστηριότητα ή ωθεί τα παιδιά να πειραματιστούν σε «νέους σεξουαλικούς προσανατολισμούς». Θεωρούν δε, ότι, οι γονείς έχουν δικαίωμα να ζητήσουν την αναθεώρηση του περιεχομένου και τρόπου διδασκαλίας, ούτως, ώστε να συνάδει με τις πεποιθήσεις τους και, σε περίπτωση που δεν ικανοποιηθούν, τότε τα παιδιά τους θα πρέπει να μπορούν να απέχουν από το μάθημα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης.
33. Καταρχάς, οφείλω να παρατηρήσω ότι, οι αναφορές των γονιών όσον αφορά στην εφαρμογή της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και τα αποτελέσματα τα οποία οι ίδιοι θεωρούν ότι επιφέρει στα παιδιά είναι εντελώς υποκειμενικές στη βάση των δικών τους αντιλήψεων περί σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και το περιεχόμενό της, σε αντίθεση με τα επιστημονικά δεδομένα, όπως αναλύονται στο μέρος Β της παρούσας Θέσης, τα οποία τεκμηριώνουν ότι, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση καθυστερεί την εμφάνιση σεξουαλικής δραστηριότητας στα παιδιά και γενικά επενεργεί θετικά στη λήψη υπεύθυνων αποφάσεων.
34. Οφείλω, επίσης, να παρατηρήσω ότι, ενώ η συγκεκριμένη ομάδα γονέων επικαλείται τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις, δεν αναφέρει οτιδήποτε σε σχέση με τις εν λόγω πεποιθήσεις ούτε και ποιες είναι αυτές ούτως ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί κατά πόσον **πρώτον**, οι εν λόγω θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις συνάδουν με τις αρχές της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και τα δικαιώματα των παιδιών εν γένει και **δεύτερον**, κατά πόσο υφίσταται πράγματι μια τέτοια σύγκρουση μεταξύ των πεποιθήσεών τους και της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο εκπαιδευτικό σύστημα όπως αυτή εφαρμόζεται από το ΥΠΠ.

35. Το θέμα της σύγκρουσης των θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων των γονέων με το μάθημα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης απασχόλησε το ΕΔΑΔ στην υπόθεση ***Dojan and others v. Germany, Application no. 319/08*** στην οποία γονείς που ήταν Χριστιανοί Ευαγγελιστές ζητούσαν εξαίρεση σε σχέση με μαθήματα ή εκδηλώσεις που διοργάνωνε στο σχολείο στο πλαίσιο της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών, αφού θεωρούσαν ότι αντίκειντο στις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις. Το ΕΔΑΔ στην εν λόγω υπόθεση αποφάνθηκε τα ακόλουθα πολύ σημαντικά τα οποία και παραθέτω αυτούσια, ενόψει της σημασίας τους-

«Article 2 of Protocol No. 1 does not permit a distinction to be drawn between religious instruction and other subjects. It enjoins the State to respect parents' convictions, be they religious or philosophical, throughout the entire State education programme (see Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen, cited above, § 51). That duty is broad in its extent, as it applies not only to the content of education and the manner of its provision but also to the performance of all the "functions" assumed by the State.

It is in the discharge of a natural duty towards their children – parents being primarily responsible for the "education and teaching" of their children – that parents may require the State to respect their religious and philosophical convictions. Their right thus corresponds to a responsibility closely linked to the enjoyment and the exercise of the right to education (ibid, § 52).

*However, the setting and planning of the curriculum fall in principle within the competence of the Contracting States. This mainly involves questions of expediency, on which it is not for the Court to rule and whose solution may legitimately vary according to the country and the era (see Valsamis v. Greece, 18 December 1996, § 28, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI). **In particular, the second sentence of Article 2 of Protocol No. 1 does not prevent the States from disseminating in State schools, by means of the teaching given, objective information or education in the school curriculum, for otherwise all***

institutionalised teaching would run the risk of proving impracticable (see Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen, cited above, § 53). In fact, it seems very difficult for many subjects taught at school not to have, to a greater or lesser extent, some philosophical complexion or implications. The same is true of religious affinities if one observes the existence of religions forming a very broad dogmatic and moral belief system which has or may have answers to every question of a philosophical, cosmological or moral nature (*ibid*, § 53).

The second sentence of Article 2 implies on the other hand that the State, in fulfilling the functions assumed by it in regard to education and teaching, must take care that information or knowledge included in the curriculum is conveyed in an objective, critical and pluralistic manner. The State is forbidden to pursue an aim of indoctrination that might be considered as not respecting parents' religious and philosophical convictions. That is the limit that must not be exceeded (see Folgerø and Others, cited above, § 84).

Such an interpretation of the second sentence of Article 2 of Protocol No. 1 is consistent with the first sentence of the same provision, with Articles 8 to 10 of the Convention and with the general spirit of the Convention itself, an instrument designed to maintain and promote the ideals and values of a democratic society (see Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen, cited above, § 53). ***This is particularly true in that teaching is an integral part of the process whereby a school seeks to achieve the object for which it was established, including the development and moulding of the character and mental abilities of its pupils as well as their personal independence*** (see Hasan and Eylem Zengin, cited above, § 55).

[...]

The Court observes that the sex education classes at issue aimed at, as stated by the Paderborn District Court, the neutral transmission of knowledge regarding procreation, contraception, pregnancy and child birth in accordance with the underlying legal provisions and the ensuing guidelines

and the curriculum, which were based on current scientific and educational standards. The goal of the theatre workshop “My body is mine” was to raise awareness of sexual violence and abuse of children with a view to its prevention.

The Court refers in this context to section 33 of the North Rhine Westphalia Schools Act stipulating that the aim of sexual education is to provide pupils with knowledge of biological, ethical, social and cultural aspects of sexuality according to their age and maturity in order to enable them to develop their own moral views and an independent approach towards their own sexuality. Sexual education should encourage tolerance between human beings irrespective of their sexual orientation and identity.

This objective is also reflected in the decisions of the German courts in the case at hand, which have found in their carefully reasoned decisions that sex education for the concerned age group was necessary with a view to enabling children to deal critically with influences from society instead of avoiding them and was aimed at educating responsible and emancipated citizens capable of participating in the democratic processes of a pluralistic society – in particular, with a view to integrating minorities and avoiding the formation of religiously or ideologically motivated “parallel societies”.

The Court finds that these objectives are consonant with the principles of pluralism and objectivity embodied in Article 2 of Protocol No. 1. As regards the carnival celebrations at issue, the Court notes that these were not accompanied by any religious activities and that in any event the children had the possibility of attending alternative events. As pointed out by the German courts, the opportunity to attend such alternative activities constituted an attempt by the school management to accommodate the moral and religious convictions of the several children and their parents belonging to the Christian Evangelical Baptist community to the extent possible but also with a view to guaranteeing the proper functioning of the school system.

The Court finds that the presumptions underlying the decisions of the domestic authorities and courts are not erroneous and fall within the Contracting States' margin of appreciation in setting up and interpreting rules for their education systems. It further notes that there is nothing to establish that the information or knowledge included in the curriculum and imparted within the scope of the said events was not conveyed in an objective, critical and pluralistic manner. In this respect the Court shares the view of the domestic courts, which concluded that there was no indication that the education provided had put into question the parents' sexual education of their children based on their religious convictions or that the children had been influenced to approve of or reject specific sexual behaviour contrary to their parents' religious and philosophical convictions.

*Neither did the school authorities manifest a preference for a particular religion or belief (Hasan and Eylem Zengin, cited above, § 59) within the scope of the school activities at issue. **The Court reiterates in this context that the Convention does not guarantee the right not to be confronted with opinions that are opposed to one's own convictions** (see Appel-Irrgang and Others v. Germany (dec.), no. 45216/07, 6 October 2009).*

Moreover, as also pointed out by the German courts, the applicant parents were free to educate their children after school and at weekends and thus their right to educate their children in conformity with their religious convictions was not restricted in a disproportionate manner. Compulsory primary-school attendance did not deprive the applicant parents of their right to "exercise with regard to their children natural parental functions as educators, or to guide their children on a path in line with the parents' own religious or philosophical convictions" (see, mutatis mutandis, Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen, cited above, § 54).

In the light of the above considerations, the Court considers that, in refusing exemption from the compulsory sex education classes, theatre workshop and

carnival celebrations, the national authorities have not overstepped the margin of appreciation accorded to them within the scope of Article 2 of Protocol No. 1.»

36. Αναφορικά δε, με την ισχυριζόμενη παραβίαση των άρθρων 8 (δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή) και 9 (ελευθερία σκέψης συνείδησης και θρησκείας) το ΕΔΑΔ αποφάνθηκε ότι *«The Court finds that any interference with the applicants' rights under either of these provisions would, for the reasons stated above, be justified under Article 8 § 2 and Article 9 § 2 respectively as being provided for by law and necessary in a democratic society in view of the public interest in ensuring the children's education. The Court notes, in particular, that there is nothing to establish that, when including the school events at issue in the school's education programme, the school conference did not act within the limits of its competences accorded by the Schools Act.»*

37. Τονίζεται ότι, το ΕΔΑΔ, στην πιο πάνω απόφαση, δεν εξέτασε καν τις υποχρεώσεις του κράτους όπως αυτές απορρέουν από τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι οποίες, όπως έχουν ερμηνευθεί από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, επιβάλλουν τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των παιδιών στην εκπαίδευση ως ένα αναφαίρετο δικαίωμά τους, ανεξάρτητα από τη σύμφωνο γνώμη των γονέων τους.

38. Υπό το φως όλων των πιο πάνω, Θέση μου είναι ότι, κάθε παιδί έχει δικαίωμα σε σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία να το βοηθά και να το προετοιμάζει για την ενήλικη ζωή του, υπό συνθήκες που το προστατεύουν και του παρέχουν την απαραίτητη γνώση και ενημέρωση για όλους τους λόγους που έχουν παρατεθεί πιο πάνω ως προς την αναγκαιότητα τέτοιας διαπαιδαγώγησης, ενώ το κράτος έχει νομική υποχρέωση να την παρέχει και να την επιβάλλει. Η γραμμή που έθεσε το ΕΔΑΔ, ως προς το σεβασμό των θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων των γονέων είναι αυτή της απαγόρευσης προς το κράτος στο πλαίσιο της παρεχόμενης σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης να κατηχεί τα παιδιά προς συγκεκριμένη κατεύθυνση ή σε σχέση με συγκεκριμένες

θρησκευτικές ή φιλοσοφικές αντιλήψεις, πράγμα που κατά την άποψή μου δεν ισχύει σύμφωνα με τα όσα παρατίθενται στο αμέσως επόμενο μέρος της Θέσης μου.

39. Κατά συνέπεια, δεν βρίσκω οποιοδήποτε έρεισμα για δυνατότητα απαλλαγής από τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση παιδιών, λόγω των θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων των γονέων τους αφού κάτι τέτοιο θα ήταν σαφέστατα εναντίον των δικαιωμάτων των παιδιών και του συμφέροντός τους το οποίο θα πρέπει να λαμβάνεται πρωταρχικά υπόψη, ανεξάρτητα από οποιοσδήποτε αντιρρήσεις των γονέων τους.

Δ. Η πολιτική του ΥΠΠ και η συμβατότητα των προγραμμάτων ΠΣΔ με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Δημοκρατίας

40. Σύμφωνα με την πολιτική του ΥΠΠ, η οποία βασίζεται σε όλες τις πιο πάνω αναφερόμενες διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους, το ΥΠΠ δεσμεύεται να παρέχει ολιστική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση σε όλους τους μαθητές και όλες τις μαθήτριες σε σχολεία Δημοτικής, Μέσης και Μέσης/Τεχνικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, η πολιτική του ΥΠΠ σε σχέση με τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση καθορίζεται μέσα από α) το Πρόγραμμα Σπουδών Αγωγής Υγείας (ΠΣΑΥ) β) την αντιρατσιστική πολιτική «Κώδικας Συμπεριφοράς κατά του Ρατσισμού & Οδηγός Διαχείρισης και Καταγραφής Ρατσιστικών Περιστατικών» και γ) την πολιτική σε σχέση με τη διαχείριση περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης στα σχολεία. Σημειώνεται ότι η πολιτική του ΥΠΠ μέσω του ΠΣΑΥ και της αντιρατσιστικής πολιτικής λειτουργεί με σκοπό την πρόληψη, ενώ η πολιτική σε σχέση με τη διαχείριση περιστατικών κακοποίησης λειτουργεί με σκοπό την αντιμετώπιση.

41. Έχω μελετήσει με προσοχή τη σχετική πολιτική του ΥΠΠ και δεν θα επαναλάβω για τους σκοπούς της παρούσας Θέσης όλες τις λεπτομέρειες που την συναποτελούν και τα διάφορα προγράμματα που εφαρμόζονται για σκοπούς σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών. Κρίνω ότι, η εν λόγω πολιτική συνιστά ένα ορθό πλαίσιο το οποίο έχει ως στόχο την ενημέρωση, ενδυνάμωση και προστασία των παιδιών σε σχέση με θέματα σεξουαλικής αγωγής και σε καμία περίπτωση δεν

φαίνεται να υφίσταται οποιοδήποτε θέμα κατήχησης των παιδιών ενάντια σε οποιοσδήποτε θρησκευτικές ή φιλοσοφικές αντιλήψεις των γονέων τους.

42. Κατά συνέπεια, δεν θεωρώ ότι η απαλλαγή οποιουδήποτε παιδιού από τα συγκεκριμένα προγράμματα θα μπορούσε να είναι επιτρεπτή ή αποδεκτή σε μια δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία η οποία σέβεται και προστατεύει τα δικαιώματα των παιδιών και το συμφέρον τους.

Ε. Συμπεράσματα

43. Από τις επιμέρους αναλύσεις που προηγήθηκαν καταλήγω, καταρχάς, στο συμπέρασμα ότι, τα παιδιά ως άμεσα εμπλεκόμενα και αποδέκτες των σχετικών αποφάσεων και των πολιτικών αξιολογούν ως επιτακτική ανάγκη την ενημέρωση και εκπαίδευσή τους σε θέματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο πλαίσιο άσκησης των δικαιωμάτων τους, ώστε να διαχειριστούν τη σεξουαλικότητά τους με θετικό τρόπο για τα ίδια αλλά και για το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο συμβιώνουν και αλληλεπιδρούν. Έχω, επίσης, καταλήξει αβίαστα στο συμπέρασμα ότι, στην Κύπρο, τα παιδιά ανεξάρτητα από την ηλικία, το φύλο, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και τον τόπο διαμονής, στερούνται γνώσεων και δεξιοτήτων σε θέματα υγιούς σεξουαλικής συμπεριφοράς, γεγονός που τα καθιστά ευάλωτα σε κινδύνους.

44. Καταλήγω, επίσης, στο συμπέρασμα ότι, η προσέγγιση που ακολουθεί η ΠΣΔ και οι στόχοι που θέτει, όπως αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνάδουν πλήρως με την παιδαγωγική κατεύθυνση που ορίζει η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Θεωρώ, επιπλέον, ότι, η υλοποίηση των προγραμμάτων ΠΣΔ, στη βάση που παρουσιάζεται στη διεθνή βιβλιογραφία και το κείμενο πολιτικής του ΥΠΠ αποτελούν **έμπρακτη και ουσιαστική εφαρμογή πληθώρας προνοιών της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.**

45. Συμπεραίνω, επιπλέον, ότι, η ΠΣΔ επιδιώκει την καλλιέργεια της υπευθυνότητας μιας πανανθρώπινης και κοινά αποδεκτής αρχής η οποία σε καμία περίπτωση δεν αντίκειται στις αρχές και θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις της οποιασδήποτε

λειτουργικής οικογένειας. Ακόμα και στην αντίθετη περίπτωση στην οποία ένα παιδί μεγαλώνει σε ένα μη λειτουργικό οικογενειακό πλαίσιο, θεωρώ ότι, η ΠΣΔ αποτελεί μέρος της υποχρέωσης του κράτους να στηρίξει και να προστατεύσει το παιδί.

46. Όσον αφορά τη νομιμότητα παροχής της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης από το σχολείο και της συμμετοχής των παιδιών καταλήγω στο συμπέρασμα ότι, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση συνιστά **κατοχυρωμένο δικαίωμά τους** το οποίο απορρέει από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού,²¹ τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών ενάντια στη Σεξουαλική Κακοποίηση και Σεξουαλική Εκμετάλλευση (Σύμβαση Λανζαρότε) και τον Περί της Πρόληψης και της Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας Νόμο του 2014 [N.91(I)/2014] της Κυπριακής Δημοκρατίας.²², και, κατ' επέκταση, υποχρέωση της πολιτείας.
47. Δυστυχώς, είμαι υποχρεωμένη να σημειώσω ότι, η κοινωνική πραγματικότητα μας προλαβαίνει, καθημερινά, υπενθυμίζοντάς μας, ως πολιτεία και ως κοινωνία, την ανάγκη για εφαρμογή αποτελεσματικών προγραμμάτων σε θέματα σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας. Τα διαθέσιμα ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύουν εμφανώς μια συνεχή παραβίαση του δικαιώματος του παιδιού στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση (και, κατά συνέπεια, και άλλων δικαιωμάτων) το οποίο απορρέει, τόσο από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού όσο και από τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών ενάντια στη Σεξουαλική Κακοποίηση και Σεξουαλική Εκμετάλλευση (Σύμβαση Λανζαρότε) και τον Περί της Πρόληψης και της Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας Νόμο του 2014 [N.91(I)/2014] της Κυπριακής Δημοκρατίας.

---

²¹ Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού βρίσκεται αναρτημένη στην ιστοσελίδα της Επιτροπής, www.childcom.org.cy, στο σύνδεσμο: *Η Σύμβαση του ΟΗΕ και τα Δικαιώματά σου*.

²² Η Σύμβαση Λανζαρότε και ο Νόμος 91(I)/2014, βρίσκονται αναρτημένα στην ιστοσελίδα της Επιτροπής www.childcom.org.cy στο σύνδεσμο: *Ένα στα Πέντε*.

48. Πάγια θέση μου είναι ότι, μια επιστημονικά θεμελιωμένη και παιδαγωγικά προσαρμοσμένη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, η οποία να ενσωματώνεται σε όλο το φάσμα του Αναλυτικού Προγράμματος, από την προσχολική ακόμα ηλικία, εξυπηρετεί και διασφαλίζει το συμφέρον του παιδιού.
49. Υπό το φως όλων των πιο πάνω, η απαλλαγή οποιοδήποτε παιδιού από τα προγράμματα ΠΣΔ, λόγω αντιδράσεων των γονέων, θα συνιστούσε παραβίαση των δικαιωμάτων του και θα ήταν ενάντια στο συμφέρον του κατά παράβαση της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού αλλά και άλλων διεθνών υποχρεώσεων του κράτους.

ΣΤ. Συστάσεις

50. Στη βάση των πιο πάνω, εισηγούμαι τη διενέργεια σε τακτή βάση επιστημονικών ερευνών για καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και των πραγματικών αναγκών ανάμεσα στα παιδιά. Προς τούτο θεωρώ απαραίτητη τη συνεργασία του ΥΠΠ με το Υπουργείου Υγείας ή/και άλλων αρμόδιων φορέων και ΜΚΟ.
51. Εισηγούμαι, επίσης, την άμεση και συνεχή επαγγελματική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε όλες τις βαθμίδες οι οποίοι αναλαμβάνουν τη διδασκαλία του συγκεκριμένου θέματος καθώς, επίσης, την άμεση και συνεχή αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των υφιστάμενων προγραμμάτων με την ουσιαστική συμμετοχή των παιδιών. Καλώ προς τούτο τις εκπαιδευτικές οργανώσεις να συμβάλουν θετικά προς την κατεύθυνση αυτή.
52. Επιπλέον, συστήνω τη συνεργασία μεταξύ σχολείου και γονιών ώστε η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση να διεξάγεται σε συνθήκες οι οποίες να εξυπηρετούν το συμφέρον του κάθε παιδιού ξεχωριστά. Κάνω έκκληση στον Υπουργό και τους οργανωμένους γονείς να επιδιώξουν στενότερη συνεργασία για την πιο αποτελεσματική εφαρμογή των προγραμμάτων ΠΣΔ.
53. Συστήνω, επίσης, την επιμόρφωση των γονιών ώστε, αφενός, να είναι σε θέση να ενισχύουν και να συμπληρώνουν το έργο του σχολείου και, αφετέρου, χωρίς να

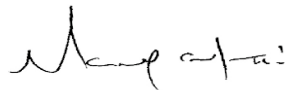
έχουν αμφιβολίες ότι αυτό αποβαίνει εις βάρος του γονικού δικαιώματός τους να εκπαιδεύουν τα παιδιά σύμφωνα με τις αρχές και τις αξίες τους.

54. Καλώ, επίσης, τα παιδιά να διεκδικήσουν το δικαίωμά τους είτε μέσα από τα οργανωμένα σύνολά τους είτε και το καθένα ξεχωριστά. Τέλος, συστήνω την ανάληψη από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς εκστρατειών ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης όσον αφορά θέματα σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας των παιδιών, των γονέων αλλά και της κοινωνίας γενικότερα.

Η. Κατακλείδα

55. Η παρούσα Θέση συνοψίζει την αναγκαιότητα, την καταλληλότητα/συμβατότητα και τη νομιμότητα παροχής σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και συμμετοχής των παιδιών στη βάση των προνοιών της Σύμβασης. Ταυτόχρονα, καταγράφει τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγω και παραθέτει συγκεκριμένες συστάσεις, προς το ΥΠΠ, στους γονείς και στην κοινωνία γενικότερα.

56. Για το λόγο αυτό, η παρούσα Θέση²³ διαβιβάζεται στον Υπουργό Παιδείας και Πολιτισμού, τον Υπουργό Υγείας και το Γενικό Εισαγγελέα της Δημοκρατίας, για τις δικές τους ενέργειες, στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων τους. Παράλληλα, κοινοποιείται στον Πρόεδρο και τα Μέλη της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας, στην Πρόεδρο και τα Μέλη της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ίσων Ευκαιριών Ανδρών και Γυναικών καθώς, επίσης, στον Πρόεδρο και τα Μέλη της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Υγείας για σκοπούς κοινοβουλευτικού ελέγχου. Κοινοποιείται, επίσης, σε αριθμό ενδιαφερομένων φορέων και ΜΚΟ για ενημέρωσή τους.

Λήδα Κουρσουμπά
Επίτροπος Προστασίας των
Δικαιωμάτων του Παιδιού

Λευκωσία, Ιούλιος 2017

²³ Η Θέση βρίσκεται αναρτημένη στην ιστοσελίδα της Επιτροπής www.childcom.org.cy στο σύνδεσμο «Επίσημες θέσεις / Εκθέσεις / Πορίσματα της Επιτροπής»